

مطالعه‌ای در حفاظت معماری

حمعه مسجد اردبیل

علیرضا انصاری

سرشناسه	: انیسی، علیرضا، ۱۳۴۰ -
عنوان و نام پدیدآور	: مطالعه‌ای در حفاظت معماری جمعه مسجد اردبیل/ نویسنده علیرضا انیسی.
مشخصات نشر	: تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۹۶.
شابک	: 978-600-8412-55-7
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: مسجد جامع اردبیل
موضوع	: معماری اسلامی-- ایران-- اردبیل
موضوع	: Islamic architecture-- Iran-- Ardabil
موضوع	: معماری مساجد جامع -- ایران -- اردبیل
موضوع	: Jame' mosques architecture -- Iran -- Ardabil*
موضوع	: مسجدهای جامع -- ایران -- اردبیل
موضوع	: Congregational mosques -- Iran -- Ardabil
شناسه افزوده	: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۶ الف۲الف۱ / ۷۸۵۳۱
رده بندی دیویی	: ۷۲۰ / ۹۵۵۳۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۶۹۳۶۲۰

مرکز معرفی فرهنگی

مطالعه‌ای در حفاظت معماری جمعه مسجد اردبیل

مؤلف: علیرضا انیسی

طرح و اجرا: خسرو نوروززاده چگینی

چاپ و صحافی: نوربخش

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

چاپ اول: ۱۳۹۶

قیمت: ۴۰۰۰ تومان

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

تمام حقوق این اثر برای ناشر محفوظ است

نشانی: تهران، خیابان امام خمینی، ابتدای خیابان سی تیر، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

دور نگار: ۰۲۱-۶۶۷۳۶۷۸۸

تلفن: ۰۲۱-۶۶۷۳۶۴۵۲-۶۰

رایانامه: www.publish@richt.ir

تارنما: www.richt.ir

فروشگاه الکترونیکی کتاب: www.richtbook.ir

پیشگفتار

سرزمین ایران بستر بروز و ظهور آثار و ابنیه باارزشی است که امروزه به عنوان بخشی از میراث جهانی در فرهنگی ما در سراسر آن رخ نمایی می کنند و به افتخار و مباهات همه ایرانیان می باشند. این آثار را می توان آیین تمام نمای ارزش ها و باورهای مذهبی، اجتماعی و فرهنگی جامعه دانست که در قالب کالبد و پیکری برجسته و ارزشمند بروز نموده است. شهر اردبیل از جمله شهرهای تاریخی است که آثار شاخصی از میراث معماری ایران را، از جمله جمعه مسجد در خود جای داده است. این بنای مهم علاوه بر برخورداری از ارزشهای ماندگار و خصوصیات مثال زدنی، سند هویت شهر اردبیل می باشد. جمعه مسجد اردبیل متأسفانه به دلایل گوناگون، ناملایمات فراوانی در طول تاریخ به خود دیده و دچار آسیب های کالبدی فراوانی شده است. از این رو امروزه وظیفه ما است تا با عزم و اراده جدی به پاسداری از این میراث گرانبه معماری بپردازیم و جایگاه بلند مرتبه گذشته اش را به آن باز گردانیم.

این معاونت در تحقق این هدف، انجام مطالعات طرح حفاظت و مرمت جمعه مسجد اردبیل را در سال ۱۳۸۹

به پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری سفارش داد. کتاب حاضر نتیجه این مطالعات قابل تقدیر می باشد که در آن آقای دکتر علیرضا انیسی عضو هیات علمی پژوهشگاه، و همکارانشان به شیوه ای فنی و علمی به بررسی همه جانبه این اثر، با هدف حفاظت و مرمت آن پرداخته اند. این مطالعه می تواند مسیر پاسداری از این یادگار گرانبه فرهنگی را به رستی ترسیم نماید و به عنوان الگویی برای انجام مطالعات مشابه، در سایر بناهای تاریخی کشور نیز مورد استفاده متخصصین دانشجویان و علاقه مندان قرار گیرد.

معاونت میراث فرهنگی

سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری

مقدمه

مسجد جامع قدیم اردبیل که در محلی به نام جمعه مسجد شناخته می‌شود یکی از آثار برجسته معماری دوره سلجوقی و ایلخانی در ایران می‌باشد که علیرغم اهمیت آن، تاکنون کمتر به آن پرداخته شده است. این بنا از جمله آثاری می‌باشد که عملیات احیای، حفاظت و مرمت آن به دلیل آسیب‌دیدگی فراوان اثر، نیازمند مطالعه و طراحی مناسب، تاکنون نیمه‌تمام باقی مانده است.

هدف اصلی این مطالعه، تهیه طرحی کاربردی به منظور حفاظت و احیاء ارزش‌های این مسجد تاریخی با در نظر گرفتن محدودیت‌ها و امکانات موجود می‌باشد. از این‌رو سؤال اصلی پژوهش این است که چگونه و با چه روشی می‌توان ضمن حفظ اصالت و یکپارچگی بنا و با انجام کمترین مداخله، ادامه حیات این اثر را با توجه به جایگاه بلند آن در عرصه تاریخ معماری مساجد ایرانی فراهم نمود.

حفاظت از میراث معماری، اقدامی دشوار و پیچیده است که تحقق آن نیازمند عوامل مختلفی از جمله انجام مطالعه‌ای دقیق و همه جانبه در این زمینه می‌باشد. یکی از شیوه‌های دستیابی به این هدف، ارائه تجربیات گوناگون در این زمینه است تا بتواند بستر لازم را برای تجربه‌اندوزی و بحث و تبادل نظر در این مورد فراهم نماید. کتاب حاضر تلاشی در بیان یکی از این مطالعات است که به "طرح حفاظت و مرمت جمعه مسجد اردبیل" اختصاص دارد. این مطالعه در قالب طرحی پژوهشی با همین عنوان توسط نگارنده و گروهی از کارشناسان، به سفارش معاونت سازمان میراث فرهنگی کشور در اسفندماه ۱۳۸۹ آغاز و پس از ۱۲ ماه در پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری به اتمام رسید. با توجه به محدودیت‌ها، صرفاً خلاصه مطالعات و نتایج اصلی آن به همراه نکات تکمیلی در قالب کتاب حاضر ارائه می‌گردد.

مطالعات حاضر به دو شیوه میدانی و کتابخانه‌ای صورت پذیرفته است. بخش مطالعات میدانی شامل برداشت و تهیه نقشه‌های دقیق معماری بنا به همراه بررسی‌های کالبدی آن می‌باشد. مطالعات کتابخانه‌ای، عمدتاً به جمع‌آوری مدارک مربوط به اثر و نیز گردآوری گزارش‌های مرمتی آن اختصاص داشته است.

این پژوهش ماهیتی کاربردی دارد و از پنج بخش اصلی معماری، سازه، مصالح، تزئینات و طراحی تشکیل می‌گردد. در هر بخش سعی شده تا ضمن انجام بررسی و تحلیل دقیقی، پیشنهادات حفاظتی و مرمتی در حد ممکن و منطبق با شرایط واقعی بنا ارائه گردند.

اطلاعات لازم در مورد شهر اردبیل به عنوان بستر شکل‌گیری اثر، صرفاً در حد باز این مطالعه گردآوری و ارائه شده است. شناخت و تحلیل بررسی‌های معماری بنا به همراه مقایسه تطبیقی، برای ارائه تصویری واقعی از وضعیت اولیه معماری مسجد، به صورت مورد بحث قرار گرفته است. مطالعات سازه‌ای به بررسی ساختار کالبدی و آسیب‌های سازه‌ای بنا می‌پردازد. پس از تحلیل رفتار سازه‌ای بر پایه نتایج مدلسازی پیشنهادهای لازم را برای حفاظت و استحکام‌بخشی مسجد ارائه می‌دهد.

تزئینات باقی‌مانده در هر بنا از جمله شواهد مهم تاریخی و هنری اثر می‌باشند که عموماً در اقدامات مرمتی و حفاظتی کمتر مورد توجه قرار می‌گیرند. در این مطالعه سعی شده تا جای ممکن این کوتاهی را جبران نماید و با شناخت و آسیب‌شناسی تزئینات بنا توصیه‌های لازم را برای حفظ و مرمت آنها ارائه نماید.

بررسی و شناسایی مواد و مصالح با توجه به نقش مهم آنها در ساخت یک اثر، از جمله دیگر بخش‌های این

پژوهش می‌باشد. شناخت انواع آجرها، ملات‌ها و اندودها در این بخش و انجام آزمایش‌های گوناگون، کمک مؤثری در شناخت ماهیت و آسیب‌شناسی آنها نموده است. در بخش حفاظت و مرمت، با در نظر گرفتن بررسی‌های انجام‌شده و نیز اهداف پژوهش، ابتدا مبانی طراحی و مداخله بیان می‌شود و بر اساس آن، طرح‌های مناسب حفاظتی و مرمتی در مقیاس اجرایی ارائه شده است. بخش اصلی این طرح‌ها به موضوع احداث پوشش گنبدخانه - که از نظر حفاظتی بسیار لازم می‌باشد - و نیز جزئیات حفظ بخش‌های باقیمانده از ساقه گنبد اختصاص دارند. طرح بازسازی پوشش ایوان و نیز سردر ورودی آن، به روش سنتی از جمله پیشنهادات مهم این بخش می‌باشند.

در بهار سال ۱۳۹۲ اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری اردبیل، اقدام به ساخت و نصب گنبدی فلزی، با پوششی از صفحات سیمانی بر روی بنا نمود. این اقدام نه تنها سنخیتی با طرح پیشنهادی نداشت بلکه عملاً چهره تاریخی جمعه مسجد را مخدوش نمود و باعث برانگیخته شدن اعتراضاتی در رسانه‌ها گردید. این گنبد فلزی تا به امروز نیز نیمه‌تمام و بلا تکلیف باقی‌مانده و قرار است که بررسی مجددی توسط اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اردبیل در مورد نصب این گنبد و سایر اقدامات مرمتی انجام‌شده در بنا صورت پذیرد تا زمینه لازم برای حفاظت و مرمت علمی مسجد در آینده فراهم شود.

از دیگر اهداف انتشار این کتاب، ارائه چارچوبی عملی برای مطالعه و تهیه طرح‌های حفاظت و مرمت بناهای تاریخی است تا بتواند در سایر موارد مشابه مورد استفاده قرار گیرد. با توجه به اینکه انتشار چنین گزارشی در زمره

نگارنده صمیمانه از حوزه معاونت محترم میراث فرهنگی کشور که با تخصیص اعتبار لازم امکان انجام این مطالعه را فراهم نمود قدردانی می‌نماید. همچنین از مدیریت و کارشناسان محترم اداره کل میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری اردبیل که با قرار دادن اطلاعات و اسناد موجود بنا، کمک شایسته‌ای به انجام این مطالعات نمودند سپاسگزاری می‌نمایم.

بدیهی است انجام این مطالعه و انتشار نتایج آن حاصل مساعدت و همکاری مسئولین محترم پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری آن می‌باشد که از همه آنها صمیمانه سپاسگزاری می‌شود.

علیرضا انیسی

اولین تجارب مستند در این زمینه می‌باشد، امید می‌رود که متخصصین و کارشناسان محترم با ارائه نظرات و راهنمایی‌های مفید خود نقایص و کاستی‌های آن را به نگارنده منعکس نمایند تا در مطالعات آینده مدنظر قرار گیرند.

بدون تردید پژوهش و طراحی در زمینه مرمت و حفاظت بناهای تاریخی اقدامی میان‌رشته‌ای است. پژوهشگر این طرح نیز از همکاری و همفکری متخصصین سایر رشته‌ها در انجام این امر بهره گرفته است. از این رو، زلفه خود می‌دانم که از زحمات آقایان علی لکی و حاتم و بهنود سیاهپوش که به ترتیب در زمینه انجام مطالعات سازه، تزیینات و مصالح اینجانب را یاری نمودند تشکر و قدردانی می‌نمایم. همچنین از آقای آرموند سیمونیاس و مصطفی صندوقدار برای تدقیق نقشه‌ها و نیز تهیه طرح‌های سه‌بعدی بنا، سپاسگزارم.